

Reidar Bertelsen



Vágar i de første to hundreårene

– en annerledes bydannelse

Vágar kalte man i mellomalderen det nordnorske senteret som lå i Austlofoten, i det landskapet der man i dag finner Kabelvåg og Svolvær. Dette stedet skiller seg fra andre bydannelser i Norden på flere måter. For det første ligger stedet i stor avstand til andre punkter i mellomalderens urbane nettverk. Seilingsdistansen sørover til Trondheim var i størrelsesorden 750 km. I motsatt retning måtte man seile omkring den doble distansen til Kholmogory i Dvinadeltaet ved Kvitsjøen. For det andre kom *Vágar* til i en geografisk kontekst der den agrare komponenten i en bredspektret økonomi hadde mindre betydning enn fangst og fiske. Ikke minst er det verdt å legge merke til at det var betydelig avstand til vikingtidas maktsentra av norrøn karakter. Nærmest lå Steigen (ca. 45 km) og til både Borg og Hadsel var det ca. 60 km i vanskelig farvann. *Vágar* lå ikke på eller ved noe sted der vikingtidas aristokrati, slik vi konvensjonelt forestiller oss det, har vært utslagsgivende for den utviklinga som fulgte i mellomalderen.

Det aspektet ved *Vágar* som mange forfattere har lagt vekt på, er den naturgeografiske konteksten – det nære havområdet, Vestfjorden, er gytegrunn for den nordatlantiske torskestammen på ettervinteren. I historisk tid har dette vært et av verdens rikeste fiskerier. Havet er også rikt på annen fisk, sjøpattedyr og sjøfugl året rundt. Næringstilgangen for de som bodde ved Vestfjorden var stabil og rik, men det var særlig ettervinterens torskeinnslag som ga overflod. Når naturen i tillegg var ordnet slik at klimaet ga gunstige vilkår for konservering av denne fisken, med tørking nettopp i det samme tidsrommet som havet var rikest på torsk, så lå her en ressurs som kunne utnyttes til å skaffe heilårs føde for langt større befolkning enn de som bodde ved dette havstykket.

Vi må anta at Lofothavet ble søkt til gjennom hele førhistorisk tid nettopp av denne grunnen, og det er av samme grunn at skreien som ble til tørrfisk, ble ettertraktet fasteføde i den voksende nordeuropeiske befolkninga ved den nordiske mellomalderens begynnelse. Spørsmålet om hva som var den sterkeste faktoren bak tilkomsten av «tørrfiskhandelen» er sentral i nordnorsk mellomalderhistorie. Var kystbefolkningas behov for de varene som kom andre veien, i første rekke kornvarer, det som dreiv utviklinga? Eller var det et religiøst betinget marked for tørrfisk som føde i fastetida en sterkere drivkraft? At konsekvensene av denne handelen ble omfattende, både for den nordlige norskekysten og for utviklinga av både Bergen og Trondheim er uomtvistelig, men konsekvensene var sikkert ikke forutsett ved tusenårsskiftet. Derfor er det ikke noen nødvendig sammenheng mellom denne fasen og de økonomiske drivkreftene i seinmellomalderen.

Det er også andre trekk som gjør Vágar spesiell. Det er sannsynlig at navnet er knyttet til et antall naturlige havner (pl. av *vág*, jf. Rygh [1905] 1999:308) og at dette samfunnets ulike funksjoner var fordelt mellom disse havnene. Det som kanskje er mest avvikende fra generelle utviklingstrekk for norske kystbyer, gjelder tidsrommet etter det som er i fokus for denne oversikten. Vágar omtales som by (kjøpstad) på 1200-tallet og 1300-tallet, men det ser ut til at bebyggelsen vokser i omfang og at de materielle levningene etter menneskelig virksomhet har et langt større omfang i tidsrommet etter 1400-tallet enn det som var tilfelle i mellomalderen. I denne vekstperioden er det grunn til å oppfatte Vágar som et viktig fiskevær der befolkningen besto av en kjerne av fastboende, men på ettervinteren var tilreisende fiskere dominerende. Denne endringa må settes i sammenheng med økonomiske, politiske og teknologiske endringer som ligger utenfor denne sammenheng, men det er ikke uvesentlig for hvordan Vágar har vært oppfattet i ettertid (Bertelsen 2005a).

Den viktigste empirien

Empirien som gir oss grunnlag for å vite noe om Vágar inntil ca. 1200 er grovt sett av tre hovedkategorier: fortellende tekster skrevet i ettertid (diplomaterialet kommer inn seinere), fysiske strukturer i landskapet og funn som stammer fra utgravinger. 1200- og 1300-tallet utpeker seg med et langt rikere og mer fasettert kildemateriale som vi må være varsom med å utnytte retrospektivt nettopp på grunn av Vágars spesielle status og den sterke dynamikken i de endringene som foregikk gjennom mellomalderen. Et paradoksalt trekk ved den empiriske situasjonen må understrekes. De undersøkelser som har vært til nå, har gitt få strukturer og funn fra tidsrommet før ca. 1200. Tidsrommet etter ca. 1200 har derimot gitt oss en langt rikere empiri og det samme gjelder tidsrommet fra ca. 1400 til 1800 da Vágar etter mange oppfatning lå øde.

Det skrevne kildematerialet er, i nordnorsk sammenheng, uvanlig rikt for århundrene fra ca. 1000 til ca. 1400. Etter dette blir det betydelig knappere. Denne underlige kontrasten skyldes antakelig flere forhold. Frekvensen av skrevne kilder må også ha relasjon til karakteren av det samfunnet som produserte tekstene (et sivilisasjonskriterium). Det arkeologiske materialet skyldes både undersøkelsesintensiteten og karakteren av det samfunnet materialet skriver seg fra. Vi skal heller ikke se bort fra at disse forholdene også kan skyldes et element av tilfeldighet. De særegne forholdene i Vágar gjør at det er naturlig å ta utgangspunkt i det skrevne kildematerialet for den eldste tida. Det er faktisk først etter 1200 at det arkeologiske materialet gir grunnlag for et fasettert bilde av materiell kultur i et bymessig samfunn.

Lengst tilbake i tid går Egilsoga si beretning om Torolv Kveldulfsson på Sandnes på Helgeland. Det er her vi møter navnet Vágar for første gang (Egilssoga:40) og det refereres mest trulig til tidlig på året 874: «Om våren for Torolv heim til garden sin. Han sende då folk på skreifiske i Vágar og sume på sildfiske, og samla inn allslags forråd til garden sin». Verket er trolig skrevet før 1230. Torolvs rolle i en redistributiv økonomi ble aksentuert ved at han sies å sende handelsskip til England med skrei, huder og pels og at han fraktet hvete, honning, vin og klede heim.

Det kan være på sin plass å nevne at Ottars beretning som ca. 890 ble føyd til den gammelengelske versjonen av Orosius (Bately 2007:47), ikke nevner Vágar. Ottar må ha seilt forbi Vágar på sin veg sørover til Skiringssal, så man kan spørre om det ikke ville vært naturlig om stedet ble nevnt hvis det allerede da var ei viktig havn. Dette tjener til å stille et spørsmålsteget ved

troverdigheten i Egilssoga, men neppe til å totalt avkrefte den. Ottars beretning er i det hele sparsom med detaljene for heile seilasen mellom heimstedet og Skiringssal.

Ut over dette finnes det bare fantasipregede beretninger i heltesagaer og indirekte referanser til Vágar i kongesagaene når det gjelder 900-tallet. Det som kanskje er viktigst er personen Tore Hjort som spiller en viss rolle i sammenheng med Olav Trygvasons kristningsforsøk i de siste årene av 900-tallet. I noen sammenhenger heter han Tore fra Vágar, i andre sammenhenger Tore fra Hålogaland.

Etter tusenårsskiftet endrer innholdet i sagaomtalene av Vágar karakter. Det viktigste er at scenen for viktige begivenheter blir lagt hit; Vágar omtales ikke bare som et sted der aktører har vært. Grettes saga lar Grettir Ásmundarsson besøke Vágar to somre (1012 og 1013). Narve Bjørgo har sett på dette som den tidligste referansen til Vågastevnet, og jeg følger hans resonnement når det gjelder å skille ut sentrumsfunksjonene i de nærmeste hundreårene.

Ágrip, den eldste kongesagaen, er antakelig skrevet i Trøndelag i 1190-åra. Den vanlige oppfatninga er at forfatteren er en prest med nær tilknytning til erkesetet. Det er her vi finner opplysninga om den såkalte femfiskeavgifta til kongen som alle som rodde på havet skulle avstå. Vi må tro at det her gjelder tørrfisk (*Ágrip*:58). Dette må gjelde tidsrommet like før 1035. Seinere ble denne avgifta stadfesta av Magnussønnene. (NgL I :257 f), men da bare gjort gjeldende for fiskere som rodde fra Vágar. Av dette kan vi slutte to ting, tørrfisk var en viktig vare og fisket for Vágar var allerede på tidlig 1100-tall blitt så viktig at det var tilstrekkelig at skatten ble innkrevd her.

Vågastevnet

Bjørgo (1982) har gitt en systematisk gjennomgang av det skrevne kildematerialet fra mellomalderens Vágar, og jeg baserer meg i all hovedsak på hans hovedresultater uten i de få tilfeller der jeg finner grunn til å foreslå justeringer. Bjørgo skrev sin artikkel på et svært tidlig stadium av de arkeologiske undersøkelsene, og det var før det forelå noen systematisk kartlegging av strukturer som kunne settes i forbindelse med Vágar. Sentralt i bildet av samfunnet er institusjonen Vågastevnet som Bjørgo oppfatter som en variant av *kaupstefna* (1982:45). I dette tilfellet hadde stevnet tre hovedaspekter: handel og omsetning (kjøpstevnet), kirkelige funksjoner (prestestevnet/partikulærsynode) og juridisk-administrative funksjoner (tinget).

Prestestevnet trer tydeligst fram i diplommaterialet fra slutten av 1200-tallet og til midt på 1300-tallet. Her ser vi at det nordnorske presteskapet i stor grad var tilstede i Vágar på sommerstid for å ivareta sine økonomiske interesser i fiskehandelen. Fisketienden skulle deles mellom heimekirka og presten slik at det var viktig for prestene å ha kontroll med denne viktige inntektskilden. I tillegg skulle hver prest og kirke avgi en del til domkapitlet (cathedricum fra 1321). Samtidig ble prestestevnet også brukt til administrative og læremessige behov i kirka. Dette førte til at flere av erkebiskopene og andre sentrale medlemmer av domkapitlet regelmessig var i Vágar (Bjørgo 1982:48–49).

To av de åpne spørsmål i tilknytning til dette er hvor langt tilbake i tid prestestevnet går og om det førte med seg at det store antallet geistlige sørget for å bygge husvære og kirkebygg til bruk ved prestestevnet. Vágars første kjente kirke kom tidlig på 1100-tallet og antas å skyldes initiativ fra kong Øystein Magnusson (Bjørgo 1982:48). Dette er sannsynligvis den eldste

kirke i Hålogaland som ble grunnlagt på sentralt bud, men vi har ingen holdepunkter for å si at den hadde andre funksjoner enn å være lokal kirke for befolkningen i Vágar. Stedsnavnet Kabelvåg (*i Capelluuaghom i DN IV 285*) opptrer først i 1352 da erkebiskopen skriver brev herfra til Stavangerbiskopen. En rimelig antakelse er at denne vågen nå har fått sitt navn etter et kapell (kirke uten begravelserett) som sto til disposisjon for domkapitlets representanter og de øvrige tilreisende prester. Sognekirka lå (og ligger ennå) i nabovågen mot øst (Kjerkvågen).

Kabelvåg er i dag et bymessig bebygd område der det er foretatt omfattende landskapsinngrep, og det har bare lyktes å finne ytterst få strukturer som kan knyttes til mellomalderbebyggelse her. Det eneste er at det er påvist møddingrester i strandsonen på stedet kalt Smedvika. Hypotesen om et geistlig kvarter her må derfor bli stående ubekreftet inntil videre.

Prestestevnet kan etter dette ikke oppfattes som en del av det Vágar som fans på 1000- og 1100-tallet, og rimelighetshensyn taler antakelig mot at det skulle finnes noen slik institusjon før midten av 1100-tallet.

Tinget er det andre viktige aspektet ved Vågastevnet. Bjørge hevder at dette tinget i alle fall på slutten av 1200-tallet var et byting (kalt *mór* i 1291 i en omtale av ting i 1282) og at den der omtalte Vågaboka mest sannsynlig må oppfattes som ei lovsamling for Vágar, ikke for hele Hålogaland (Bjørge 1982:50). Men, han hevder videre (1982:51) at det neppe fans noen lagtingsinstitusjon for Hålogaland ut over det at lagmannen kan ha holdt ting der når det var behov. I sagaen om Håkon Håkonsson får vi høre at det var ting i 1224 (Skule Bårdssons besøk), men vi har ikke sikre vitnesbyrd tidligere. Heimskringla legger imidlertid tinget der Tore



Figur 1. Kulturlagsområdet og havnene i Storvågan. Strandlinje før ca. AD 1200 er markert. Foto R. Bertelsen 2002.

Hund ble bøtelagt (1027) for å ha plyndret og drept kongens mann Karle etter en utbytterik Bjarmelandsferd. Finn Arnesson administrerte tinget, og opptakten skildres slik: «Finn stevnte sammen i Vågan alle de håloygene som bodde nordafor; der kom det sammen en stor flåte om våren, og alle ventet på at Finn skulle komme nordfra. Da var Tore Hund også kommet dit. Da Finn kom, lot han straks blåse til husting for hele leidangshæren, og på det tinget viste folk fram våpnene sine, og slik ble også oppbudet fra hver skipreide gransket»(Hkr:378).

Her står vi overfor en klar mulighet for at hele eller deler av beskrivelsen er en samtidsprojeksjon fra Snorres side. Grettes saga omtale av kjøpstevne og Heimskringlas omtale av ting svekker likevel den usikkerheten som hefter ved begge fortellingene isolert sett.

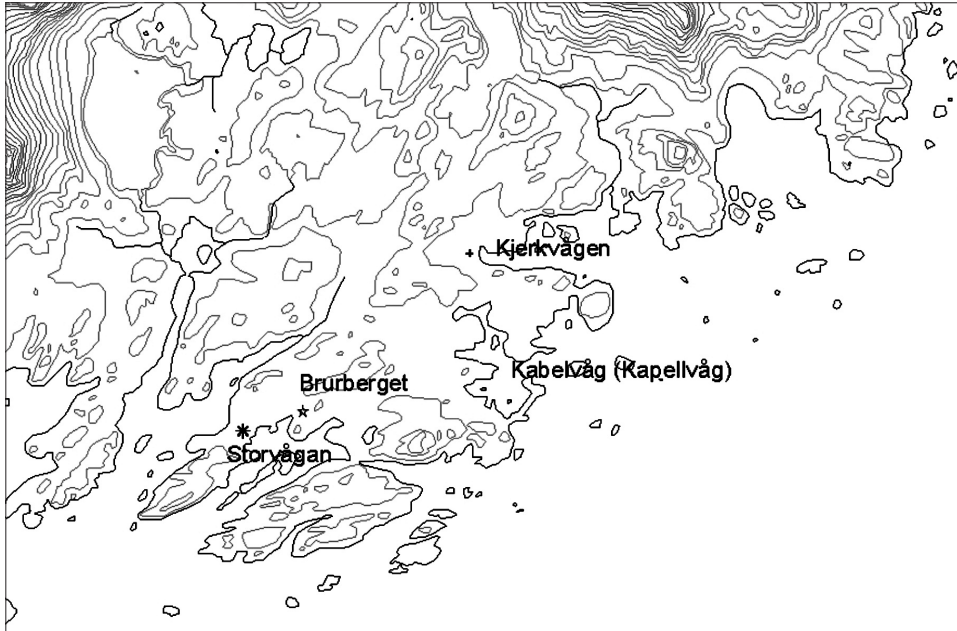
I forbindelse med tinget i 1282 er selve tingstedet kalt *Brudarberg*. Like nordøst for havnebebyggelsen i Storvågan (se nedenfor) ligger en bergknaus kalt Brurberget (Fig.1). Bak selve bergknausen er det ei stor slette, og bergveggen ned mot sletta har flere hyller og terrasser. Sletta har et stort antall menneskeskapte strukturer, men det er vanskelig å tolke uten utgravning. Det har stått bebyggelse her på 1800-tallet, og en må anta at det meste som ligger her er skapt eller omformet i nyere tid. Prøvestikk har ikke gitt funn, eller annet dateringsmateriale, som kan dateres til mellomalder. Et problem i denne sammenhengen er at vi har et svært begrenset analogimateriale til hjelp ved undersøkelser av tingsteder.

Antakelsen om at Brurberget er stedet for tingstedet står etter min mening usvekket selv uten påviselige fysiske strukturer fra mellomalderen. Det store spørsmålet som har vært reist av flere historikere på bakgrunn av omtalen av tinget i 1282, om *Vágabok* var ei lovsamling spesielt for Vágar eller om den kan ha hatt gyldighet for hele Hålogaland (Bjørge 1982:50), er det vanskelig å tenke seg at arkeologiske undersøkelser kan belyse. Bjørgos antakelse om at lovsamlinga var avgrenset til Vágar kan ikke styrkes eller svekkes. Funksjonstida til tingstedet er heller ikke belyst nærmere, men landskapsformen og selve stedsnavnet som knyttes til bergknausen, gjør det sannsynlig at stedet er identifisert.

Vågastevnets viktigste aspekt (kaupstevnet) er, slik Bjørge ser det, vanskelig å se direkte dokumentasjon av i det skrevne kildematerialet, men vi aner rammene omkring det gjennom beretningene i Grettes saga og Heimskringla. Usikkerheten knytter seg til om dette er gyldig for 1000-tallet. Bjørge antar at den sannsynlige forfatteren av Grettes saga, Sturla Tordsson, har bygd på den kunnskapen om Vågastevnet som kommer fram gjennom sagaen om Håkon Håkonsson (forfatterens samtid). Begge steder er Vágar beskrevet som samlingssted for nordnorske stormenn. Bjørge omtaler disse som handelsbønder (1982:53).

De viktigste fysiske strukturene

De arkeologiske undersøkelsene har identifisert en rekke fysiske strukturer som med stor sannsynlighet kan settes i forbindelse med Vágar (Fig. 2). Et antall av disse er datert til seinere tidsrom enn det denne artikkelen fokuserer på og vil derfor ikke bli omtalt. Et antall er ikke så sikkert daterte at det kan utelukkes at de faller innenfor tidsrommet før ca. 1200. De vil bli diskutert dersom det vurderes slik at det er sannsynlighetsovervekt for at de faller innenfor det aktuelle tidsrommet. Det er også viktig å være klar over at da undersøkelsene ble iverksatt, på slutten av 1970-tallet, var fokus på å påvise «stedet der Vágar hadde ligget» ut fra ei forestilling om at dette gjeldt en lokalitet og at det var et samfunn som hadde «gått til grunne». Begge disse forestillingene viste seg å være feilaktige. For det første er lokaliteter som kan settes i forbindelse med mellomalderens Vágar, funnet over et stort geografisk område som til fulle



Figur 2. Kart over området som omfattes av Vågarnavnet. Grunnlinja i kartet er ca 5 km. Kartets grunnlinje er ca. 5 km. Ekvidistansen er 20 m. Tegning ved R. Bertelsen 1991 på grunnlag av data fra Statens kartverk.

bekrefter flertallsformen navnet har. For det andre har de fysiske strukturene vist at det er kontinuitet i bosetting og virksomhet helt fram til dagens Kabelvåg og Svolvær (Bertelsen 2005a).

Hovedinnsatsen fra arkeologisk side har foregått i Stovågan, i den strukturen som etter hvert har blitt omtalt som Vågars havneområde (Fig. 3). Her er det påvist et ca. 20 000 m² sammenhengende kulturlagsområde og et kulturlagsområde under vatn som har vært ca. 30 000 m² men som på grunn av mudring og annen anleggsaktivitet er redusert til noen få tusen m². Undersøkelser av undervannsområdet er publisert av Stephen Wickler (1999).

Av de 20 000 m² er i overkant av 250 m² undersøkt. Det vil si at potensialet for overraskelser er stort ved framtidige undersøkelser. Det hører imidlertid med at det meste av arealet har vært nokså intensivt oppdyrket på 1800-tallet og at den delen som har hatt under ca. 40 cm kulturlagsdybde (ca. 2/3) er totalt omrotet. Dette vil si at nær 4 % av det arealet som kan undersøkes er gravd ut. I de sentrale delene er kulturlaget i overkant av 2 m djupt. Basert på informasjonen fra utgravningsfeltene, består kulturlaget hovedsakelig av masse fra sammenraste hus bygd av torv og stein samt avfall fra disse husene. Den sentrale delen, som ligger lavest og der kulturlagene er djupest, har også de beste bevaringsforholdene for organisk materiale. Kulturlaget er i all hovedsak likt det en finner i gårdshauger langs den nordnorske kysten. Det vil også si at graden av forstyrrelse på grunn av gjenanvendelse av jordmassene er betydelig.

Et hovedfunn av stratigrafisk karakter er at det lavest liggende partiet av arealet har ligget under flomålet før ca. 1200. Før den tid har havnebebyggelsen ligget på hver sin side av et lite sund der havet har strømmet gjennom på flo sjø. Ca. 1200 ble det skapt en tørt såle



Figur 3. Innseilinga til den østre havna i Storvågan (Rekøykeila). Foto R.Bertelsen 2006.

over denne valen ved at bygningsrester og annet avfall ble fylt ut i fjæra (T-7434: 910±90, AD 1020–1220; T-7436: 880±40, AD 1050–1220; T-7433: 820±90, AD 1130–1270; T-7438: 720±60, AD 1260–1290; T-7437: 770±70, AD 1220–1280). Etter denne tid var det tettbebygde havneområdet sammenhengende med ei nord-sør-gående gate og havnebasseng i øst og vest. Det er altså tiden før denne utvidelsen av bebygd areal som er tema her. I all hovedsak er det et utgravningsfelt i sørdelen av området som da har interesse.

Det ser ut til at hele strandområdet i dette området har vært bebyggt med relativt små rektangulære hus (ca. 5x8 m) med veggvoller av stein og jord, jordgolv og årer midt på golvet. Det er bare et fåtall av bygningene som er såpass godt bevart at grunnplanen framtrer komplett. Husene er orientert parallelt med strandlinja og ligger tett inntil hverandre. Det er prematurt å si noe definitivt om bygningenes funksjoner. Tentativt kan det sies at de framtrer som boder knyttet til fiskeri, men med ildsteder innrettet for husholdning.

Gjenstandsmaterialet gir ikke eksakte dateringer, men to radiokarbondateringer av de tidligste bygningene (T-17232: 890±35, AD 1055–1215 og T-17233: 1035±95, AD 895–1155) antyder at vi ligger i tidsrommet mellom 900 og 1200. Dette er det samme tidsrommet som opphavet til massen som er fylt ut i fjæra (T-7435: 1070±90, AD 890–1030). Det er sannsynlig å regne at denne massen er tatt fra det nærmeste bebygde området.

Kjøpstadens funksjoner og aktører

Det bildet av kjøpstadens ulike funksjoner som vi kan bygge opp når det gjelder 1200- og 1300-tallet, støttes i all hovedsak av arkeologisk materiale (Bertelsen et al. 1987), men dette er ikke tilfellet for 1000- og 1100-tallet. Det er sannsynliggjort at tinget og det regionale

kjøpstevnet går tilbake til 1000-tallet, men vi må ty til nokså indirekte resonnementer for å sette det arkeologiske materialet i sammenheng med dette. Det viktigste forholdet her er nettopp den utfylte massen som stammer fra eldre bebyggelse. Vi kan anta at det på slutten av 1200-tallet var vokst fram en virksomhet i Vágar som gjorde det nødvendig med utvidelse av bebyggelsen i havneområdet. De funksjoner som fant rom på det utvidede arealet, var handverk (skomakeri) og virksomhet knyttet til fiskeri og handel (Bertelsen et al. 1987).

Det er altså et ytterst vagt grunnlag vi har til å være spesifikke når det gjelder funksjoner og aktører for initialfasen i Vágar. Kirkestedet Kjerkvågen må ha hatt en prest og et hushold som denne var knyttet til. Ut over dette sier konteksten oss at det er sannsynlig at det fans ei lokalbefolkning av norrøne og sjøsamiske fiskerbønder og at tilreisende fiskere fra den nordnorske kysten kom hit på ettermiddagen (Bertelsen & Urbanczyk 1988). Det er ut fra dette ikke noen grunn til å hevde at det kan knyttes kjøpstadsfunksjoner til stedet før etter ca. 1200.

Skrevne kilder, fysiske strukturer og funn

Ovenfor er det pekt på at forholdet mellom skrevne kilder og arkeologisk empiri er paradoksalt i Vágar. For den tidligste fasen, som er diskutert her, er det hittil de skrevne kildene som har gitt oss de mest detaljerte holdepunktene. Funn har vært til liten hjelp, men de fysiske strukturene på stedet og i den nærmeste regionen har gitt oss et bilde av en kontekst som gjør Vágar til et særtilfelle når det gjelder tidlig urbanisering i Norge.

Det er imidlertid slik at det er de fysiske strukturene som gjør det mulig å forstå og kontekstuelle tolke de skrevne kildene. Funnet av de utfylte massene i havnebassenget er for eksempel helt avgjørende for forståelsen av tekstene.

Drivkreftene bak tilkomst og endring

De regionale forutsetningene er beskrevet i innledningsavsnittet. Tørrfiskhandelens og Vágars tilkomst må høyst sannsynlig knyttes sammen. Det er ingen grunn til å hevde at spørsmålet om drivkreftene bak tilkomsten er avklart, men flere muligheter åpner seg. Det regionale aristokratiet i vikingtidens avslutningsfase kan ha hatt felles interesse av å institusjonalisere sitt møtested i Vágar der de hadde for vane å møtes når tørrfisk var ferdig til å tas av hjellene. Egils sagas beretning om Torolv på Sandnes og de stormennene som Grettir møtte her kan støtte en slik modell. Den småskalahandelen disse organiserte kan ha vært begynnelsen på det som seinere vokste seg stort.

En annen mulighet er at prestskapet var en utslagsgivende aktør, men da må vi inn på 1100-tallet. Den presten som fikk tilhold i Kjerkvågen først på 1100-tallet kan ikke ha fått stort underhold til seg og sognekirka av den lokale jordbruksproduksjonen, selv om Øystein Magnusson hevder å ha «lagt gods til». Det må ha vært tørrfisk som sto til rådighet for prest og kirke, og vi vet at denne varen var skattlagt allerede (femfiskavgifta). Prestskapets kunnskap om forholdene andre steder i Europa kan ha vært utslagsgivende for at tørrfiskhandelen tok ei vending som ble til rikets største eksportnæring i løpet av mellomalderen. Kongemakta som initiativtaker er en klar mulighet. Både femfiskavgifta og Øystein Magnussons initiativ i Vágar indikerer en slik mulighet.

Jeg kan imidlertid ikke se, slik flere forfattere har hevdet (f.eks. Urbanczyk 1992), at det var kornbehovet hos den nordnorske befolkninga som må ha vært en utslagsgivende faktor. Ei befolkning med økonomi og et kosthold som gjennom flere årtusener var tilpasset ressurstilfanget som kysten i nord ga, kan vanskelig tenkes å ha hatt et slikt sug (Bertelsen 1999; 2005b; Bertelsen & Nielssen 2002; Tveraabak 1995; Jørgensen 1984). **En helt annen ting er** at dette behovet kan ha utviklet seg gradvis gjennom den kontakten som tørrfiskhandelen skapte (Bratrein & Niemi 1994:161).

Bidrag til definisjonen av urbanisering?

Vágar på 1000- og 1100-tallet hadde som det framgår av det foregående, ikke tydelige urbane trekk. Disse kom med de endringene som inntrådte ved århundreskiftet fra 1100-1200-tallet. Det som er interessant i denne sammenhengen er at Vágar da omtales som kjøpstad og at tingen her kalles *mót*. Dette vil si at vi kan regne at samtida oppfattet Vágar som et urbant samfunn.

Så langt det arkeologiske materialet fra 1200- og 1300-tallet rekker, gir dette signal om et samfunn som har tilegnet seg viktige deler av urban materiell kultur (Brun 1996; Bertelsen et al 1987; Lind 1991; Pöche 1997). Bebyggelsen er derimot flertydig. Den er spredt på flere lokaliteter og det tettbebygde havneområdet var lite, også sammenlignet med andre av de små kystbyene (Bertelsen 1985). I en lokal sammenheng er det imidlertid slik at ingen andre kjente boplasser har tilnærmedesvis så stort og tett bebygd areal.

Byggeskikken i Vágar, slik den er kommet til syne i de begrensede utgravningsfeltene, er fullt i overensstemmelse med nordnorsk byggeskikk for øvrig gjennom mellomalderen. Det er først etter 1500-tallet at påviselig innflytelse utenfra blir tydelig. Det var altså et samfunn med sterkt lokalt preg og bygd på tradisjonell ressursutnyttelse som ble utformet i Vágar gjennom 1000- og 1100-tallet, og den nesten totale maritime tilknyttinga ga helt andre løsninger enn det som er kjent fra bysamfunn lenger sør.

Summary

Vágar on the easternmost of the Lofoten islands, was the only medieval urban locality north of the Arctic Circle. The economic basis was the rich cod fisheries (February to April), the production of stockfish and the trade in stockfish via Bergen and Trondheim. Vágar had few or no urban characteristics before AD 1200. However, the period from AD 1200 to AD 1400 is marked by economic, administrative, legal and ecclesiastical functions similar to those we find in towns. The material culture linked to the mentioned period gives a definite urban signature. The place is also mentioned as a *kaupstadir*. Before AD 1200 and after 1400 Vágar should be called a fishing village. Another distinctive feature is that during its existence, Vágar was composed of several harbour settlements, and that Storvågan, Kabelvåg and Svolvær were main harbours in subsequent periods.

Litteratur

- Bately, J. 2007. The Source. I: Bately J. & A. Englert (eds.) *Other's Voyages. Maritime Culture of the North. Vol 1*. Roskilde.
- Bertelsen, R. 1985. *Lofoten og Vesterålen's historie, bind 1*. Svolvær.
- Bertelsen, R., A.Buko, A. Fossnes, J. Hood, Z. Kobylinski, K. Lind & P. Urbanczyk 1987. The Storvågan Project 1985–86. *Norwegian Archeological Review* Vol. 20 No. 1: 51-55.
- Bertelsen, R. & P. Urbanczyk 1988. Two Perspectives on Vågan in Lofoten. *Acta Borealia* 1/2: 98–110.
- Bertelsen, R. 1995. *Vågar. Den første byen i nord*. Fotefar mot nord. Bodø
- Bertelsen, R. 1999. Settlement on the divide between land and ocean. I: Fabech & Ringtved (red) *Settlement and Landscape: 261–267*. Århus.
- Bertelsen, R & A.R. Nielssen 2002. Det første slipte bergbilde i Lofoten. *Årbok for Vågan*. 2002: 74–82,
- Bertelsen, R. 2005a. Vågar, et sentrum i bevegelse i tid, i landskapet, i menneskenes forestilling. *Ottar* 4-2005: 4–10.
- Bertelsen, R. 2005b. The sea as «innmark» or «utmark». I: I.Holm, S. Innselset & I. Øye (red): «Utmark». *The Outfield as Industry and Ideology in the Iron Age and the Middle Ages*. University of Bergen Archaeological Series. *International* 1: 21–29. Bergen.
- Björgo, N. 1982. Vågastemna i mellomalderen. *Hamarspor, eit festskrift til Lars Hamre*: 45–60. Oslo, Bergen, Tromsø.
- Bratrein, H.D. og E. Niemi 1994. Inn i riket. Politisk og økonomisk integrasjon gjennom tusen år . I: Drivenes, Hauan & Wold (red.) *Nordnorsk kulturhistorie* 1: 148–209. Oslo
- Brun, T.A. 1996. *Mellomalderkeramik. Et perifert materiale i det sentrale Nord-Norge*. Hovedfagsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Egillsoga 1927. *Egill saga* umsett av L. Heggstad. *Gamalnorske bokverk nr. 15*. Oslo.
- Hkr.= *Kongesagaer*. Oversatt av A. Holtsmark & D. A. Seip. 1970. Oslo.
- Jørgensen, R. 1984. *Bleik: en økonomisk/økologisk studie av grunnlaget for jernaldergården på Andøy i Nordland*. Magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Lind, K. 1991. *Sko som materiell kultur, Vågarsamfunnet i middelalderen*. Magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- NgL= Noregs gamle Love indtil 1387 / udgivne ved R. Keyser [et al.]. 1946. Christiania.
- Pöche, A. 1997. *Mittelalterliche Keramik im nördlichen Norwegen*. Magisteravhandling. Christian-Albrechts-Universität. Kiel
- Rygh, O. [1905] 1999. Norske Gaardnavne, Vol. 16. Dokumentasjonsprosjektet. Oslo (http://www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html)
- Tveraabak, L.U. 1995. *Utvikling av lavlandsheier i Storvågan og på Ørsnes, Lofoten*. Hovedfagsavhandling i botanikk. Universitetet i Tromsø.
- Urbanczyk, P. 1992. *Medieval Arctic Norway*. Dissertation. Institute of the History of Material Culture. Polish Academy of Sciences. Warsawa.
- Wickler, S. 1999. Interpreting the maritime landscape of Vågan, A medieval center in arctic Norway. Paper for European Assosiation of Archaeologists Annual Meeting. Bournemouth.
- Ågrip 1936. *Ågrip*. Omsett av G. Indrebø. *Norrøne bokverk nr. 32*. Oslo